

SZILÁGYI MÁRTON

Vörösmarty és a kéményseprők

Egy alkalmi vers kontextusai

Vörösmarty műveinek kritikai kiadása tartalmaz egy meglehetősen rejtélyes művet, amely nem nagyon keltette föl eddig az irodalomtörténészek figyelmét. Az *Újesztendei szép kívánság* című vers olyanmily ismeretlennek tekinthető még akár a költő műveit bensőségesen ismerők számára is, hogy érdemes teljes egészében idézni:

*Kormosan, de tiszta szívvel,
A' füst' barna fiai
Beköszönünk ma hozzátok,
Házak' boldog urai.
És kívánunk, és ohajtunk
Ujnál újabb esztendő't,
Szerencsével rakodottat,
Nem is egyet, sem kettőt,
Hanem igen, igen sokat,
Annyit mint a' kis világ,
Mennyi csillag van az égen,
Régi fákon mennyi ág.
De talán az sok is volna;
Semmiből sem jó a' sok;
Éljetek míg kedvetek tart,
Éljen úri házatok,
Míg a' szép leány kapós lesz,
'S kedves a' bor, és kenyér,
Míg szomszédba a' magyarnak
Nem kell futni ezekért,
Míg szívetek, mint a' gyertya
Olly vidámon égdegél,
'S szemetekben az örömtűz,
És az erő nem hal el; –
Majd ha egykor kürtötökben
A' pók szövi hálóját,
'S vendég hagyta házatokból
füst nem ontja fel magát,
Majd ha nem lesz mit vakarni
Sem oda fenn, sem alúl,
'S a' korommal a' vígság is
Mindörökre elvonúl,
Akkor még ki kérdi többé,
Hány meg' hány hét a' világ?
Jobb fekügyék a' gödörbe,
És takarja el magát.
De az Isten ójon attól! –
Éljen a' szent vígaság
Ezt ohajtja a' Földvári
Tűzkármentő társaság.¹*

A vers a kritikai kiadásban pontosan datálva van: ott 1830. január 1. van megadva keletkezési dátumul. Az alapul vett kéziratban csak annyi szerepelt a cím után: 1830. A többit már nyilván a sajtó alá rendező következtette ki a cím alapján. A szilveszteri datálás persze egy olyan szöveg esetében, amely már a címevel is „újesztendei köszöntésként” határozza meg magát, nem meglepő. Bár éppen ez az, ami rögtön kételyt ébreszt. Vajon ez a kikövetkeztetett dátum – amelyet azért a kritikai kiadásban esetleg lehetett volna szögletes zárójelbe tenni – tekintendő-e a keletkezés időpontjának? Hiszen egy ilyen típusú alkalmi vers esetében ez inkább a felhasználás, az adaptáció alkalmának fogható föl (az újév köszöntésére íródott, tehát január 1-én kell üdvözlésre felhasználni), de aligha ezen a napon íródott szöveg.

Inkább valamivel korábban.

Ami pedig némileg problematikussá teszi a Vörösmarty-életműbe való beiktatását, az a szöveg státusa és provenienciája.

A verset egy olyan kéziratgyűjtemény alapján közölte a kritikai kiadás, amely valóban Vörösmarty-szövegeket tartalmaz (Vörösmarty Mihály: *Lírai költemények II.*).² Ám a kézirat nem autográf, s a mű nincs aláírva sem. A Vörösmartyhoz kötés legfőbb érve egy, a kéziratban olvasható, mára szinte olvashatatlanra fakult, ceruzás feljegyzés; ez a kézírás amúgy nem egyezik meg a fölötté olvasható, a verset lejegyző kéz írásával. De ez is ismeretlen és azonosítatlan kéztől származik: „Vörösmarty írta a kéményseprőknek Zádor szerint, ki azt leírta.” Azt a kritikai kiadás nem vizsgálta, hogy akkor eszerint a kézirat valóban megegyezné-e Vörösmarty barátjának, Zádor (Stettner) György kézírásával – igaz, az Akadémia Vörösmarty-gyűjteményéről készített jegyzék (a kritikai kiadásra hivatkozva) azt állította, hogy ez Zádor kézírása, de innen nem derül ki, hogy ez ráhagyatkozás a kritikai kiadás már idézett jegyzetére, azaz értelmezése az ott ki nem fejtett állításnak, vagy autopszián alapuló új belátás.³ S ez még csak a kérdés egyik fele: ha ugyanis ez tényleg Zádor kézírása – amelyet, hangsúlyoznám, még nem bizonyított senki –, akkor is érdemes feltenni a kérdést, hogy Zádornak vajon ezúttal biztosan igaza volt-e. A ceruzás följegyzés értelemszerűen aligha származhat Stettnertől, ha rá egyes szám harmadik személyben hivatkozik, s mivel ez más kéz írása, ezért ha a vers lejegyzését Zádornak tulajdonítjuk, akkor ez utóbbi már biztosan nem származhatik tőle. S ezen kívül a sajtó alá rendezőnek, Horváth Károlynak csak stiláris érvei voltak: „Nemcsak e feljegyzés értelmében – melynek szerzője ismeretlen –, de a költemény esztétikai értékei és vörösmartyas stílusa alapján is soroltuk be Vörösmarty költeményei közé.”⁴

Ezek azért összességükben viszonylag gyenge érvek.

Ráadásul a kritikai kiadás jegyzete egyáltalán nem tartalmazott keletkezéstörténeti magyarázatot. Így a sajtó alá rendező meg sem kísérelte megmagyarázni a versben megszólaló személyek, a kéményseprők felbukkanását egy Vörösmarty-versben. Nem értelmezte azt sem, hogy egy kalendáris alkalmi vershez képest szokatlan módon miért nem lehet azonosítani, sőt még körvonalazni sem a megszólítottat (vagy megszólítottakat). Illetve csak annyiban (azaz meglehetősen általánosságban), hogy ők a „Házak’ boldog urai”.

Az értelmező kontextusok elmaradása miatt meglehetősen tanácstalan lehet a vers olvasója (s alighanem ezzel függ össze az elemző szakirodalom hiánya is e szöveg kapcsán): vajon itt szerepversről lenne szó? Vörösmarty ezúttal a kéményseprők szerepébe illeszkedő költői pozíciót választott? S vajon miért tette volna? S miért egy január elsejére datálható szövegben?

Ezekre a kérdésekre akkor remélhető válasz, ha meg tudjuk ragadni azt az irodalmi hagyományt, amelybe ez a szöveg beleilleszthető – ez ugyan nem fogja megoldani az összes filológiai problémát, amelyet ez a vers fölvet (ideértve a leg súlyosabbat, a szerzőség kérdését is), de talán közelebb juttathat bennünket a mű értelmezéséhez.

Ehhez pedig a kéményseprők újévi jókívánságainak a hagyományos, verses szövegekben való megfogalmazásával kell számot vetnünk – ez egy olyan tradíció és szövegegyűjtemény, amelynek az első, vázlatos áttekintése Szulovszky Jánosnak a kéményseprő-mesterség történetéről írott monográfiájában jelent meg,⁵ legújabbban pedig részleges, de így is igen bőséges anyagát Perger Gyula összegezte egy tanulmányban.⁶ Korábban pedig Kuntár Lajos hagyatékából tettek közzé Szombathelyről egy, legkorábban 1846-ban keletkezett versezetet ebből a szöveghagyományból.⁷

Szulovszky a könyvében önálló lapokon, aprónyomtatványként megjelent szövegeket közölt. A tőle ismert legkorábbi rigmusokról pedig azt mondta, hogy ezek a képes és verses újévi köszöntők a 19. század első két évtizedéből valók (bár az itt szerepeltetett legkorábbi verses lapok szinte

mind datálatlanok, legfőljebb kézzel utólag ráírt dátum alapján lehet behatározni a keletkezésüket), s a szövegek részben vagy egészen német nyelvűek voltak.⁸ A kéményseprők újévi jókívánságainak Perger tanulmánya is a nyomtatott változatait összegezte, s ezeket is inkább az 1840-es évektől a századfordulóig. Kuntár Lajos is egy ilyen szöveget közölt. Mindhárom szerző munkájából az derül ki, hogy a szövegek – különböző gyűjteményekből származó – anyagának az összegyűjtésén túl nem rendelkeznek adatokkal arra, hogy ezeknek a verseknek az adománygyűjtéshez felhasznált jellegéhez kapcsolódott-e bármilyen szokásszerű mozzanat. Sőt, a jelenségnek ezt a részét nemhogy nem vizsgálták, de még csak szóba sem hozták.

Pedig a kérdés annál inkább izgalmas, mert Kuntár Lajos egy másik cikke, amely két kéményseprő visszaemlékezésén alapult, s ilyenformán legkorábbi rétegei a 19. század utolsó évtizedéig nyúltak vissza, és alapvetően szombathelyi, illetve kisebb részben győri tapasztalatokat összegzett, több válfaját is megörökítette a kéményseprők újévköszöntő szokásainak. Ilyen volt a vendéglők szilveszterkor történő bejárása és egy magukkal vitt malac megsimogatásra való felkínálása, vagy éppen a lányokkal való táncolás, amely a következő évben való férjhez menetel ígérte a résztvevőknek. Ettől eltért az „újévezésnek” nevezett szokás, amikor is újév napján a kéményseprők mindenkihez becsöngettek, s jókívánságot mondtak – ezért aztán pénzt és italt kaptak; a cikk szerint ez a szokás 1950-ben szűnt meg.⁹ Kuntár cikke nem tesz említést verses szövegek átadásáról vagy kántálásáról, de ez utolsó szokáselem látszik a legközelebb lenni ahhoz, amit számunkra a nyomtatásban fennmaradt versezetek közvetítenek, s amely hagyományba a Vörösmartynek tulajdonított szöveg is beleilleszkedik. Sőt, a gyűjtött emlékezések akár úgy is felfoghatók, mint ennek a korábbi szokásnak a továbbalakult, egyszerűsödött, kései változata.

A közölt anyagból az tűnik ki, hogy a versek az aláírásuk szerint a kéményseprők jókívánságait tartalmazták, a használati körük pedig úgy rekonstruálható, hogy adománygyűjtő céllal adták át a szöveg szerzőjeként megnevezett kéményseprők ezeket az ügyfeleiknek január 1-jén. A kéményseprők nyilván több házba is bekopogtattak ily módon, ezért sem lehetett ezeknek a szövegeknek konkrét címzettje, csak általánosságban szólíthatták meg a reménybeli adakozókat, akiket olykor „jóakaróinknak”, „urainknak” neveztek.¹⁰ Ennek a szokásnak nemcsak logikailag tételezhető föl egy korábbi, a kézírásos vagy éppen a szóbeli terjesztést alkalmazó fázisa, hanem magában Perger tanulmányában is van erre utaló nyom. Ő idézte ugyanis Francsics Károly borbélylegény kézíratos naplójából azt a részt, ahol a szerző már az 1821-es naplófeljegyzésében a kéményseprők ilyen, hagyományosnak érzett üdvözléséről beszélt, igen kárhóztatólag: „Hanem már megint olyan köszöntések, melyek ajándéknyeréssel vágynak összekötve, p.[éldának] o.[káért] borbélyok, kéményseprők, újévkor, [...] ez előttem majdnem kissé rosszabb a koldulásnál, és mesterségemben ezt az egy szokást kezdtem mindjárt első éveimben is iszonyúan megutálni, és utálom még ma is annyira, hogy ha rajtam állna: egyszerre eltörölném a mesterségi szokásokból.”¹¹ Ezekben a sorokban nincs szó arról, hogy az újévköszöntés nyomtatott cédulák kiosztásával történt volna meg (igaz persze, ettől még ez akár lehetséges is lenne). Annyit viszont ez a korai adat mindenképpen láthatóvá tesz, hogy a Dunántúlon már az 1820-as években ismeretes lehetett ez a szokás, amely kifejezetten egy speciális foglalkozási csoporthoz, a kéményseprőkhöz kapcsolódott. S ezt Szulovszky monográfiája is megerősíteni látszik. Kuntár Lajos cikke is dunántúli szokásként írta le a kéményseprők jókívánságainak a közlését.

A Vörösmarty-kritikaiban szereplő vers ehhez a szokáshagyományhoz látszik kötődni. A szöveg léte annyiban is megvilágító lehet, hogy jelenlegi tudásunk szerint, szemben Szulovszky és Perger Gyula példáival, ez még nem a nyomtatás médiumához sorolható. (Persze az is lehet, hogy ennek a szövegnek is készült nyomtatott változata, csak éppen ezúttal ennek egy kézíratos másolata vagy előzménye lehetett az alapja a Vörösmarty-kritikaiba bekerült versnek.) Ez pedig egy olyan terjesztési lehetőséget enged felvillanni hipotetikusán, amely az ilyen versek szóbeli (akár csoportos) előadását, kántálását használhatta föl adományok gyűjtésére – még ha ilyesmire semmiféle néprajzi és történeti adat sem bukkant föl eddig (legfőljebb Kuntár cikkének adatába lehet belelátani ilyesféle elemet, de ott sem szerepel kimondottan a kötött, azaz verses szövegek csoportos vagy egyéni elmondásának aktusa). Ehhez mérten lehetett újabb jelenség a nyomtatott köszöntőversek átnyújtása mint pénzkérési alkalom. Vagyis Szulovszky kezdeményezése és Perger Gyula újabb, bámulatos gyűjtése egy időrendi fejlődéssor következő lépcsőfoka lehet, ha ehhez a Vörösmarty életművébe besorolt darabhoz (mint korábbi fázishoz) tájoltjuk be.

Éppen ezért kell komoly jelentőséget tulajdonítani a kéziratban található, de a szövegközlésben nem, csak a jegyzetekben szerepeltetett attribúciónak, amely ugyanazzal a kézírással íródott, mint a szöveg: „alázatos szolgálói / Schwarz József / Kémény-seprő legényei D. Földváron”.¹² Az ilyen típusú verseknél – ahogyan ez már Szulovszky, de különösen Perger gyűjtéséből egyértelműen kitűnik – ez a zárlat mindig a szöveg része, hiszen itt neveztetnek meg azok a személyek, akik az adományért esedeznek, s ráadásul ez a megnevezés tipikus módon mindig a mester nevét adja meg identifikálásként. S ez még akkor is igaz, ha az itt szereplő kéményseprőlegények nem a szerző, hanem a fölhasználó státusában szerepelnek – bár ez a két funkció nagyon nehezen választható el ebben a szövegcsoporthoz. Éppen ezért filológiailag indokoltabb lett volna ezt a megjegyzést is a vers szerves részének tekinteni, s magába a szövegközlésbe integrálni. Perger egyébként abból, hogy ugyanaz a versszöveg földrajzilag egymástól eltérő helyeken, párhuzamosan, illetve több egymást követő évben is fölbukkant, a szövegek formulaszerűségére következtetett: „Bár a verstani ismeretek hiánya miatti gúny ódiómát a kéményseprőlegények viselték, az általuk osztogatott versek nagy részét nem ők írták.”¹³ Azt azonban a tőle összegyűjtött anyag egyetlen darabja esetében sem tudta még csak hipotetikusan sem megadni, hogy vajon akkor kik lehettek a szerzők. S ennek kapcsán mi is csak találgathatunk. Olyan, a korabeli iskolarendszerben megfelelő verselési ismereteket elsajátító specialistákat kellene föltételeznünk ezen alkalmi versek szerzőiként, akik szívességből vagy akár valamiféle viszonzás reményében vállalkoztak erre a feladatra? A Vörösmarty-kritikáiban szereplő vers kapcsán merülhet föl először egy konkrét személy, ráadásul már ekkor is elhíresült költő neve mint alkotó – igaz, hogy némileg azért kétségbe vonható módon, de az eddigi tudásunkhoz képest mégiscsak sokkal nagyobb bizonyossággal.

A vers kapcsán árnyalható Perger Gyula egyik kijelentése is. Ő ugyanis azt állította, a kéményseprők újévi köszöntőversei egyértelmű társadalmi háttérrel rendelkeznek: „az újévi köszöntés ilyen formája egyértelműen városi szokás”.¹⁴ Ez logikus következtetésnek látszott a tőle elemzett anyag alapján, amely alapvetően 1848 utánról származik, s amely valóban dunántúli városokat dokumentál. Csakhogy ez a Vörösmarty-kritikáiban szereplő vers Dunaföldvárhoz kapcsolódik, amely ebben az időszakban nem városi jogú település volt, hanem mezőváros. Ezért érdemes finomítani a megállapításon: itt inkább eredetileg egy mezővárosi és városi szokásról van szó. Pontosabban: olyan településeken képzelhető el az újévköszöntésnek ez a formája a 19. század első felében, ahol működtek céhes formában kéményseprők – ebbe a körbe pedig a mezővárosok is beletartoztak. Ezt Szulovszky könyve is bizonyítja egyébként, amikor felsorolja, hogy az 1820-as évektől mely településeken bukkantak föl jogszerűen kéményseprő céhek: ezek között mezővárosok is szép számmal akadtak már.¹⁵

A Vörösmartynak tulajdonított versben van egy sajátos kitétel: a megszólaló hang ugyanis „A füst’ barna fiaitól” hangzik el. Eszerint a kéményseprők, ha jól értem a jelzöt, alighanem cigányok lennének. Ez mindenképpen zavarba ejtő mozzanat: a hazai kéményseprő mesterek ugyanis alapvetően svájci, illetve olasz eredetű családokból származtak, s időnként kifejezetten dinasztikiat alkottak.¹⁶ Azt persze már nem tudjuk, honnan toborozták a munkát végző „legényeiket”. S az is valószínű, hogy kontárként, azaz céhen kívüliként a munkát valóban végezhatték cigányok. Szulovszkynek van egy adata arról, hogy 1844-ben Debrecenben egy arra járó lengyel kéményseprő három „kontárkodó cigányra” panaszkodik mint konkurenciára.¹⁷ Ezt erősítheti az is, hogy a kályhafűtés mestersége is lehetett – alacsony társadalmi presztízse miatt – jellegzetes cigány foglalkozás, s ennek van korábbi irodalmi reprezentációja, gondoljunk csak Csokonai *Tempetői* című színművében a mesemondó Szuszmir alakjára. Azt persze nem tudjuk a Vörösmartynak tulajdonított szöveg bizonytalan státusa és az egykorú adatok teljes hiánya miatt, hogy a kéményseprők esetleges cigánynak minősítése lehetett-e a költő személyes tapasztalata, vagy éppen csak egy szakmát övező előítélet távoli s enyhe visszfényének tekinthető-e.

A vers Vörösmartyhoz kötésében kulcsszerepe lehet annak, amivel a kritikai kiadás egyáltalán nem foglalkozott: ugyan mi köze lehetett a költőnek ehhez a településhez? Pedig egyetlen szál mégiscsak fölsejlik Vörösmarty és Dunaföldvár között, ez pedig a költő barátja, Egyed Antal, aki itt volt plébános. Egyednek a verset megelőző időszakból két, Vörösmartyhoz intézett levelét ismerjük, valamint egy neki szóló válaszlevelet, mindháromat 1822-ből.¹⁸ Ekkor Egyed még Pakson élt, éppen 1829-ben került Dunaföldvárra (az alkalmi versnek ezen év végén kellett keletkeznie). Vörösmarty vele közeli barátságot ápolt, több epigrammát írt hozzá,¹⁹ 1833-ban akadémiai tagságra is ajánlot-

ta őt az antik auktorok (például Ovidius) verses fordításaiért, s Egyedet aztán be is választották a Tudós Társaságba.²⁰

Egyed megírta és publikálta 1832-ben Dunaföldvár részletes leírását. Ebben a tanulmányában arról ugyan nem emlékezett meg, hogy a mezővárosban működött kéményseprő cég, de legalább a településre jellemző kéményekről igen informatív leírást adott: „A' középületek is elég helyesek, és általjában náddal fődöttek. A' kémények többnyire vesszőből sárral tapasztva fonyattak.”²¹ Ezekkel azért lehetett elég dolog, s kellett hozzá kéményseprő. S ehhez számítsuk hozzá azt is, hogy Szulovszky adatai szerint Dunaföldváron 1829-ben jött létre a kéményseprő cég,²² s elképzelhető, hogy a vers születése ezzel is összefüggésben lehet: hiszen ezek szerint ez volt az első alkalom, amikor a frissen megalakult (vagy legalábbis immár törvényesen létező) szakmai szervezet először gyűjthetett ilyenformán újévi adományt, s ehhez szükségük lehetett felhasználható versre.

Mindaz azonban, amit Egyedről tudunk, az alkalmi vers keletkezésének az összes nyitott kérdését nem oldja meg. Legföljebb érdekes adalékot jelenthet hozzá. Nem tudjuk, Vörösmarty járhatott-e ekkor Dunaföldváron Egyednél – mert ez lehetne magyarázat arra, miért írt verset a helyi kéményseprők használatára. Mivel Vörösmarty itineráriuma csak részben van feltárva, ez persze nem is csodálható. Azt sem tudjuk, elképzelhető-e, hogy Vörösmarty a helybéli viszonyok (s a helybéli kéményseprők) ismerete híján, csak távolból, postán küldte el a versét – ha így lenne, akkor föl kell tételoznünk legalább egy olyan levelet, amely Dunaföldvárra szól, s amely elveszett. Mi több, egy másikat, amely ennek a versnek a megírására fölkérte Vörösmartyt. S ha ez így lett volna, akkor vajon a kérést Egyed tolmácsolta volna a barátjának, vagy létezhetett-e kapcsolat – mondjuk – azzal a Schwarz Józseffel, aki a kéményseprők mestere volt?

Ezek mind olyan kérdések, amelyekre nincs válasz, sőt, amelyekre még csak feltételezések is alig fogalmazhatók meg.

Van azonban néhány olyan kérdés, amelynek megítéléséhez lehet támpontunk.

A Vörösmarty-kritikaiban található vers hetes-nyolcas sorokból áll, azaz a Himfy-strófa ismert sorképletéből épül föl. Ez egy olyan verselési mód, amely nem volt tipikusan jellemző Vörösmartyra – igaz, nem is volt tőle elképzelhetetlen, hogy ilyen metrumú szöveget ír. Különösen úgy, hogy ebben az alkalmi versben kétségtelenül van ironikus árnyalat is. S ez nemcsak annyit jelent, hogy felismerhető benne a rájátszás egy inkább másokra emlékeztető műfaji és formai előképre. Tartalmilag is azonosítható egy csak ironikusan felfogható megoldás. A vers utolsó két sora a helybéli kéményseprőkre a „Földvári / Tűzkármentő Társaság” megjelölést alkalmazta, amely egy, a korszakban zárólag biztosító, tehát a tűzkárokat utólag megtérítő társaságként ismerős fogalmat vetített rá a konkrét tűzmegeelőző munkát végző iparosokra: hiszen csak néhány évvel korábban, 1826-ban alakult meg Bécsben az első ilyen vállalkozás, amelynek a hivatalos neve „Tűzkármentő Társaság” volt, ahogyan ezt alapszabályaiknak kiadásában a magyar fordítás tartalmazta.²³

Nagyjából ugyanebben az időben – hogy pontosan mikor, az nem tudható – keletkezett Vörösmartynak a *Szép asszony* című verse, amely a Dobozy-témának, a férje mellett hősiesen kitartó, saját kérésére a férjétől megölt feleség esetének ironikus variációja, amelyet Vörösmarty Kisfaludy Károllyal vetélkedve dolgozott ki;²⁴ ennek a szövegnek a humoros, az utolsó mondat poentírozott zárlatát lassú késleltetéssel előkészítő megoldása nem áll túlságosan messze az *Újesztendei szép kívánságtól*.²⁵

Vörösmarty folyamatosan művelte az alkalmi költészet különböző változatait is, s verseinek egy jelentős csoportja személyhez szóló és alkalmisághoz kötődő alkotás. Anélkül, hogy ennek az igen messze vezető, hiszen egészen eltérő körülményeket érintő kérdésébe most belemerülnék, csak röviden utalok a költő ilyen természetű feladatvállalásainak néhány nagyobb csoportjára: az emlékkönyvi versek, a lóversenyek serlegeire írott epigrammák²⁶ vagy éppen a kifejezetten politikai felkérésre és/vagy felhasználásra született feliratok²⁷ mind jelen vannak az életműben.

Feltűnő viszont, hogy az olyan természetű kalendáris alkalmak, mint az újévköszöntő, nem tartoztak Vörösmarty ihletforrásai közé, innen nézvést ez a vers a kivételek közé tartoznék. A Brisits Frigyes készítette hagyatéki leltár, amely az 1920-as években a költő unokájától, Bernrieder Jánosné Széll Ilonától az Akadémiának ajándékozott kéziratokat mérte föl, említette ugyan egy *Új évi köszöntő* című vers fönmaradt kéziratát,²⁸ ám ez a szöveg a kritikai kiadásban más címen, incipittel szerepel [*Ártatlanság köntösében...*].²⁹ Valóban ez az egyetlen komoly párhuzama az *Újesztendei szép kívánságnak*. A versformájuk is hasonlít, bár nem ugyanaz: az [*Ártatlanság köntösében...*]

nyolcas és hatos sorokból áll, tehát nem a Himfy-strófának azt a jellegzetes sorszerkezetét követi, mint az *Újesztendei szép kívánság*. Az viszont jóval feltűnőbb hasonlóság, hogy ez is más számára, más személy helyzetébe való belehelyezkedés révén megírt köszöntő vers; a kritikai kiadás azt is azonosította a műben szereplő nevek, illetve egy áthúzott sor alapján, hogy a vers Klobusitzky Matild, Bártfay László nevelt lánya számára készült, nevelőapja újévi felköszöntésére.³⁰ Ez a szöveg az alkalmi versek egy másik csoportjába tartozik, mint az *Újesztendei szép kívánság*: egy olyan, szituációhoz és személyhez kötött műről van szó, amelyben pontosan kódolva vannak elhangzásának a körülményei is (a vers címzettjét „Édes Bácsiként” említi, saját magát „kis Giliként”). Ráadásul Vörösmarty személyes kapcsolatrendszerébe hiánytalanul beleillik egy ilyen típusú köszöntő megírása.³¹ Hiszen Vörösmarty ezenkívül 1828-ban még két verset írt Klobusitzky Matild számára,³² tehát az életművön belül is van kontextusa ennek a műnek. Itt tehát nincs is keletkezéstörténeti rejtély.

Vörösmartynál láthatólag alig tudunk tehát az újévhez kapcsolódó köszöntő verseket találni, érdekes módon azonban mindkét ilyennek tekinthető szöveg ugyanahhoz az évhez, 1830-hoz kötődik. S közülük az egyik teljesen logikusan levezethető a költő személyes kapcsolatrendszeréből.

A másik, az *Újesztendei szép kívánság* nem.

A 19. század más, jelentős költői életműveinek némelyikében azonban nem szokatlan az ilyen versek jelenléte. Gondoljunk csak arra, hogy Petőfinél hagyománya van az újévre való költői reagálásnak: ő egy idő után minden évkezdetre verset írt – igaz, ebben szerepet játszott az is, hogy ő január 1-jét mint saját születésnapját kezelte (ez része volt megteremtett s a nyilvánosság előtt következetesen képviselni kívánt identitásának).³³ Aranytól is idézhetünk ilyen jellegű verseket, bár ezek az ő esetében nem tipikus, hanem szórványos kísérletek voltak, s nagykőrösi korszakához kapcsolódtak. Az *Alkalmi vers* című költeménye (1853) pedig tudatosan és reflexív módon játszott el az újévköszöntő versek hagyományával, anélkül, hogy a gyakorlati felhasználhatóság lehetősége felbukkant volna a szövegben. Egy másik verse, az előző szoros közelségében keletkezett *Újévi köszöntés* viszont megvilágító lehet az *Újesztendei szép kívánság* szempontjából is. Arany verse ugyanis egy mezővárosi foglalkozás (a postás, a levélkihordó) nevében megírt, ironikus hangvételű újévköszöntő, amelynek keletkezéséről és funkciójáról semmilyen információ nem áll rendelkezésünkre, Arany egyetlen, a vershez csatolt rejtelmes megjegyzésén kívül: „Alkalmi bolondság, de melly az illetőnek nem tetszett.”³⁴ S mivel a vers ezúttal egy névvel zárult („Tüge Sándor levelész”), a szöveg egésze pontosan azt a szerkezetet idézné föl, mint a Vörösmartynak tulajdonított vers, ha a kritikai kiadás a főszövegben láttatni engedte volna ezt a szöveghagyományhoz hű megoldást, s nem utalta volna a jegyzetek közé ezt a zárlatot. Aranytól egy embernek, Vörösmartynál egy kollektívumnak (Schwarz József legényeinek), de mindkét esetben az adománygyűjtésre vállalkozó személyeknek van tulajdonítva a szöveg, mintegy a „megrendelő” szerepében így szerzői pozícióban. Noha – legalább ebben a két esetben – kétségtelenül megragadható, hogy ez csupán játék az attribúcióval, s a szöveg néhol szándékolt sutasága, amely Aranytól jóval hangsúlyosabb, tudatos költői játék. Ehhez mérten igen rejtélyes Arany jegyzete, hogy vajon az „illető” (aki nyilván az a Tüge Sándor, akiről amúgy szinte semmit nem tudunk)³⁵ nemtetszése mit is jelentett, illetve miért volt ez olyan súlyú, hogy annak külön jegyzetet kellett szentelni. Esetleg ő nem is megrendelő volt, akinek azért illenék hálásnak lennie egy ilyen szöveg megírásáért, hanem csak olyasvalaki, akinek a rovására élcélő-désként keletkezett az alkalmi vers, s ő ezt sérelmezte?

Ezt sem tudjuk.

A Vörösmartynak tulajdonított vers esetében hasonló konfliktusról a szerző és a megrendelő között nem értesülünk, s ezért aztán az alkalmi vers felhasználásának részletei is teljesen homályban maradtak. Ám annyi mindenképpen leszűrhető a szöveg fönmaradásából, hogy a szöveg szerzősége korántsem olyan egyértelmű és bizonyos, mint ahogyan ezt Arany műve esetében láthatjuk. Mindazon érvek, amelyek alapján a kritikai kiadás ezt a soha nem autorizált verset beiktatta az életműbe, annyira hozzátétőlegések és bizonytalanok, hogy máskor a sajtó alá rendező ez alapján legföljebb a „kétes hitelű” státusra érdemesítené a szöveget. Mert bár valóban vannak szálak, amelyek akár kapcsolatot is jelenthetnének Vörösmarty mint a vers szerzője és a dunaföldvári kéményseprők mint megrendelők között, ezek sem tekinthetők igen szorosnak, s noha valószínűleg az ilyen újévköszöntő versek számos darabjánál feltételezhető a megrendelésre írás, csak nagyon ritkán tudhatjuk valóban biztosan megragadni a szerzőt. Ebben az esetben sem kétely nélküli ez az azonosítás. Már csak azért is egyébként, mert az ilyen típusú szövegek szerzői autorizációjára nincs sem

igény, sem szükség. Aranyánál egészen kivételes ellenpélda található, s ez összefügghet azzal is, hogy ő több alkalommal is eljátszott a dilettáns versfaragó pozíciójával, s ugyan az ilyen szövegeit saját maga nem adta ki, de más módon egyértelműen hozzá köthetőek maradtak ezek a kísérletek.³⁶

Vörösmartyra ez nem volt jellemző.

Annak ellenére sem, hogy az alkalmi költészet számos ágához van köze az életművének, s számos versének a születését is hozzáköthetjük egy olyan életre hívó alkalomhoz, amelyet aztán az adott szöveg – poétikai összetettsége folytán – jelentősen meghaladott. Az életmű utolsó szakaszában, amikor Vörösmarty eleve igen kevés verset írt, a termés nagyobb része már ilyen természetű alkalmiságból nőtt ki. S ez még akár a Görgei-ellenes versére (*[Görgeinek híják a silány gazembert...]*) is érvényes lehet, amely nyilvánvalóan egy Csanády János feleségének írott emlékkönyvi bejegyzés [*Setét eszmék borítják...*] szomszédságában született, s amelynek a kéziratát Vörösmarty úgy hagyta magára, pontosabban az őt és Bajzát akkor vendégül látó Csanády családra, mintha csak egy egyszerű alkalmi vers lett volna.³⁷

Mérlegelve a Vörösmarty-kritikaiban olvasható vers minden aspektusát, talán kijelenthető: a szöveg ebben a formájában, tartalmilag és szerkezetileg egyaránt, nem társtalan, hanem pontosan beleillik egy olyan alkalmi költészeti tradícióba, amely ráadásul éppen a kéményseprőkhöz mint foglalkozási csoporthoz kötődik. Ráadásul ennek a verscsoportnak ez az eddig felbukkant legkorábbi darabja. Ugyanakkor nem tűnnek teljesen kielégítőnek mindazon érvek, amelyek a kétségkívül ügyes és gyakorlott szerzőre valló, kifejezetten szórakoztató szöveget Vörösmartyhoz kapcsolták: a kritikai kiadás nem sorakoztatott föl például paleográfiai érveket a nem Vörösmarty kézírásában fennmaradt szöveg feltételezhető szerzőségére (de még ezen sorok keletkezésének korára sem), s azt sem tette meg, hogy legalább a tanácsalanságát bevallotta volna. Az alkalmi versekhez szükséges verselési képességgel ekkortájt elég sokan rendelkeztek (hiszen a középfokú oktatásban kötelező tárgy volt a versírás, magyar és latin nyelven egyaránt), s így pusztán stílárius alapon kockázatos egyedül Vörösmartyban látni a szöveg esetleges szerzőjét – különösen úgy, hogy Dunaföldvárhoz sokkal természetesebben kapcsolódnék a helyben élő, társadalmilag jól beágyazott Egyed Antal, akinek verselési képességéről például korábbi Ovidius-fordításai eléggé árulkodnak.³⁸ A kritikai kiadás arra sem tett kísérletet, hogy ezt a felsejlő és logikus lehetőséget kizárja vagy legalább megpróbálja cáfolni.

Marad tehát a kérdés: vajon jó helyen van-e ez a szöveg a Vörösmarty-kritikaiban?

Talán nem.

De az is kétségtelen, hogy ha annak idején Horváth Károly nem veszi föl ezt a verset a kritikai kiadásba mint az életmű részét, rejtve maradt volna a kéményseprők újévi köszöntésének ez idő tájt legkorábbi ismert és fennmaradt dokumentuma.

JEGYZETEK

¹ VÖRÖSMARTY Mihály, *Kisebbségi költemények* II. (1827–1839), s. a. r. HORVÁTH Károly, Akadémiai, Budapest, 1960 (Vörösmarty Mihály Összes Művei 2.) [a továbbiakban: VMÖM 2.], 70–71.; a kézirat jelzete: MTA KIK Kt K 721/II, 97/c. A szöveg itteni közlése a kéziratot követi, azaz néhány apróságban javítottam a kritikai kiadás olvasatát.

² Jelzete: MTA KIK Kt K 721/II.

³ *A Vörösmarty-gyűjtemény a Magyar Tudományos Akadémiai Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában és Régi Könyvek Gyűjteményében*, összeállította HORÁNYI Károly, MTAK, Budapest, 2016, 61.

⁴ VMÖM 2. 379.

⁵ SZULOVSKY János, *Füstfaragók: A kéményseprő mesterség kultúrtörténete*, 3., átdolgozott és bővített kiadás, Plusz + Könyvek, Budapest, 2008, 125–148.

⁶ PERGER Gyula, „Kéménykotró lant”: *A dunántúli kéményseprőlegények újévi üdvözlő versei a XIX. században = Dóromb: Közéleti tanulmányok* 10., szerk. CSÖRSZ RUMEN István, Reciti, Budapest, 2022, 537–570.

⁷ KUNTÁR Lajos, *Újév-köszöntő füstfaragók*, *Életünk*, 2014/6, 2–3. A cikkre Chikány Judit hívta föl a figyelmemet.

⁸ SZULOVSKY, i. m., 125.

⁹ KUNTÁR Lajos, *Kéményseprő és szerencse: Adatok a Vas megyei munkásfolklorhoz = Őrség: A Magyar Írók Szövetsége szombathelyi csoportjának kiadványa*, szerk. PALKÓ István, Szombathely, 1954, 50–55. A cikkre Chikány Judit hívta föl a figyelmemet.

¹⁰ Mint például SZULOVSKY, i. m., 125–127.

¹¹ VÖRÖS Károly, *Szombathely 1821–22-ben egy borbélylegény szemével (Francsics Károly visszaemlékezései)*, *Vasi Szemle*, 1962/2, 59–60. Francsics kéziratos emlékezéseinek jelentőségére Vörös Károly figyelt föl, s ő több tanulmányban és egy kötetnyi válogatott anyag kiadásával hívta fel erre a figyelmet; az anyag forrásértékéről

újabbban, egy azóta előkerült rész publikálása alkalmával: HUDI József, *Bevezetés = Franciscs Károly visszaemlékezései*, s. a. r. HUDI József, Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2001, 5–15.

¹² MTA KIK Kt K 721/II, 97/c.

¹³ PERGER, *i. m.*, 567.

¹⁴ *Uo.*, 538.

¹⁵ SZULOVSKY, *i. m.*, 77.

¹⁶ *Vö. Uo.*, 50.

¹⁷ *Uo.*, 78.

¹⁸ Egyed Antal Vörösmarty Mihálynak, Paks, 1822. ápr. 22.; Vörösmarty Mihály Egyed Antalnak, Börzsöny, 1822. ápr. 25.; Egyed Antal Vörösmarty Mihálynak, Paks, 1822. okt. 6. = VÖRÖSMARTY Mihály *levelezése*, s. a. r. BRISITS Frigyes, Akadémiai, Budapest, 1965 (Vörösmarty Mihály Összes Művei 17.) [a továbbiakban: VMÖM 17.], 23–24., 25–26., 28–29.

¹⁹ *Egyed Antalhoz (Elhagysz, elhagynak...); Egyed Antalhoz (Mint vagy, Egyed...); Egyedhez = VÖRÖSMARTY Mihály, Kisebbségi költemények I. (1826-ig)*, s. a. r. HORVÁTH Károly, Akadémiai, Budapest, 1960 (Vörösmarty Mihály Összes Művei 1.), 208–209., 213., 215–216.

²⁰ Az 1862-ben rablógyilkosság áldozatává vált Egyedről nekrológ: MENDLIK Ágoston, *Egyed Antal*, Magyar Sion, 1863, 71–74. A róla szóló adatok összefoglalása: VMÖM 17. 332–334. Újabbban lásd PALÁDI-KOVÁCS Attila, *Egyed Antal emlékezete*, Honismeret, 2019/1, 96–98.

²¹ EGYED Antal, *Duna Földvár leírása*, Tudományos Gyűjtemény, 1832/10, 45–55. Az idézet: 47.

²² SZULOVSKY, *i. m.*, 77.

²³ Az alapszabályok egykorú magyar fordítása külön kiadványként megjelent: *A Bétsben Felállott Első Ausztriai Tűzkármentő Társaság megállított [sic!] Szabásainak Rövid Foglalatja. Több nevezetes tikkelyeinek megvilágosításával és szorosabb, [sic!] meghatározásával együtt*, [Bécs?], [Nyomda nélkül], [1826.] A kiadvány föl van véve a következő bibliográfiába is: *A magyar jogtörténet válogatott bibliográfiája 1560–1860*, összeáll. BATHÓ Gábor, LOSONCZI Eszter, ELTE Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, Budapest, 2016 (Állam- és jogtörténeti bibliográfiák 17.), 37., 63.

²⁴ Erről a versről lásd bővebben: SZILÁGYI Márton, „*Miért én éltem, az már dúlva van*”. *Vörösmarty-tanulmányok*, Kalligram, Budapest, 2021, 178–179.

²⁵ *A Szép asszony* a kritikai kiadásban egyébként az *Újzestendei szép kívánság* után szerepel: VMÖM 2. 71–72.

²⁶ Ezekről lásd ZENTAI Mária, *Borhűtők, lovak, versek = Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István, HEGEDÜS Béla, VADERNA Gábor, AMBRUS Judit, BÁRÁNY Tibor, TESLÁR Ákos, Reciti, Budapest, 2009, 220–227.

²⁷ Erről SZILÁGYI, *i. m.*, (2021) 213–214.

²⁸ *A Magyar Tudományos Akadémia Vörösmarty-kéziratainak jegyzéke*, kiad. BRISITS Frigyes, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1928, 282–283.

²⁹ VMÖM 2. 69. Arról, hogy ez a vers azonos a Brisitsnél, illetve még előtte a Gyulai-féle kiadás 1885-ös, VIII. kötetében másik címen szereplő költeménnyel, lásd a jegyzeteket: *uo.*, 377.

³⁰ VMÖM 2. 378.

³¹ Vörösmarty és Klobusitzky Matild ismeretségére lásd VMÖM 2. 309–310.

³² A két vers a *K. Matild dala* és a *K. Matild számára*: VMÖM 2. 24–25. A jegyzetek: *uo.*, 309–311.

³³ Erről a szokásáról s a verscsoport létéről lásd KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete: Kritikai életrajz*, 2., javított kiadás, Osiris, Budapest, 2022 (Osiris Irodalomtörténet. Monográfiák), 23.

³⁴ ARANY János, *Zsengék–Töredékek–Rögtönzések*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Akadémiai, Budapest, 1952 (Arany János Összes Művei VI. kötet) [a továbbiakban: AJÖM VI.], 22–23.

³⁵ Voinovich a kritikai kiadásban Arany Lászlót idézte, aki persze valóban ismerhette a nagykőrösi postást személyesen: „E megénekelt levélhordó, Tüge Sándor, Nagykőrösön évek során át viselte a díszes hivatalt; fürge, eleven fickó volt.” AJÖM VI. 220. Persze ez a tömör jellemzés a vers keletkezésének kérdéseire nem adott választ, csak arra tekinthető fontos forrásnak, hogy Tüge tényleg létező személy és tényleg postás volt.

³⁶ Erről bővebben lásd SZILÁGYI Márton, „*Mi vagyok én?*” *Arany János költészete*, Kalligram, Budapest, 2017, 31–45.

³⁷ Erről alapvetően SZILÁGYI, *i. m.*, (2021) 269–286.

³⁸ Mint például Ovidius Násó' *Búsverseinek Negyedik Könyve*, fordította Egyed Antal, Pesten, Petrózai Trattner János Tamás' betűivel, 1823.; Publius Ovidius Násó' *Keservei: Öt Könyv*, fordította Egyed Antal Paksi Plébános, All-Esperes, és Tek. Tolna Vármegye' Tábla-Bírója, Székes-Fejérvárott, Szammer Pál' bötűivel 's költségével, 1826.